

Михајло Поповски
Институт за психологија
Филозофски факултет-Скопје

СОЦИОБИОЛОШКИОТ ПРИСТАП ВО ПРОУЧУВАЊЕТО НА АЛТРУИЗМОТ

Соочувајќи се со предизвикот како да се објасни алтруизмот, а притоа да не се отстапи од идејата за природната селекција, социобиологијата ја препознава и афирмира релевантноста на три комплементарни еволуциски механизми: групна селекција, роднинска селекција и реципрочен алтруизам. Токму овие механизми се прикажани и анализирани во овој труд од аспект на нивната применливост и сеопфатност во објаснувањето на разновидните манифестации на алтруизмот кај луѓето и животните.

Клучни зборови: *социобиологија, алтруизам, групна селекција, роднинска селекција, реципрочен алтруизам.*

Од социобиолошка перспектива, многу аспекти на социјалното однесување се резултат на еволуциски процеси во кои обрасците на однесувањето што придонесуваат за репродукција, т.е. за успешно пренесување на гените на следната генерација се засилуваат и шират низ одреден вид популација. Според социобиолозите, сите ние, всушност, постоиме за да им “служиме” на нашите гени т.е. за да го обезбедиме преносот на генетичкиот материјал на колку што е можно поголемо потомство. Оваа претпоставка е појдовна точка во социобиолошките објаснувања на многуте облици на социјалното однесување, вклучително и на алтруизмот. Меѓутоа, кога станува збор за алтруизмот, уште во самиот почеток, обидот за негово објаснување со еволуциски или генетички механизми се соочува со еден парадокс поради фактот што во многу случаи овој вид однесување претпоставува вклучување и на одреден степен на себежртвување. Имено, се поставува прашање како би можел алтруизмот да еволуира во текот на “опстанувањето на најспособниот”, кога на прв поглед

изгледа дека алтруистичкото однесување ја намалува можноста на единката за опстанок.

Потошно, ако повеќето алтруистички членови на една група се жртвуваат себеси за другите, тогаш тие се изложуваат на ризик да остават помало потомство за пренесување на гените кои управуваат со алтруистичкото однесување. Ако е тоа така, тогаш како е можно идејата за генетичката заснованост на алтруизмот да се сообрази со еволуциските идеи за природната селекција.

Имајќи предвид дека овој т.н. парадокс на алтруизмот може да претставува критична точка во социобиолошкото објаснување на социјалното однесување на луѓето и животните, социобиолозите токму на него му посветиле посебно внимание и се обиделе еволуцијата на алтруизмот да ја објаснат преку три основни механизми: *грўйна селекција, роднинска селекција и реципрочен алипруизам*. Но, пред да бидат овие механизми редоследно изложени и анализирани, неопходно е да се предочи и начинот на кој социобиолозите го поимаат алтруизмот.

Имено, при утврдувањето на алтруистичноста на акциите, за нив од примарно значење е дали имаат акциите позитивни ефекти за оној на кого му се помага, т.е. дали акциите можат да ги зголемат неговите шанси за опстанок, а не каква е нивната мотивациска основа. Типичен пример за ваквото определување на алтруизмот претставува дефиницијата на познатиот социобиолог Ричард Докинс: “За некое суштество, како што е павијанот, се вели дека е алтруистичко ако тоа се однесува на начин со кој ја зголемува благосостојбата на некое друго такво суштество за сметка на сопствената благосостојба” (Докинс, 1976, 19). Кон оваа дефиниција Докинс го дава и дополнението дека таа не вклучува никаква субјективност и не оди понатаму од однесувањето, т.е. дека се однесува само на тоа дали дејството на некој чин ги намалува или зголемува шансите за опастанок на претпоставениот корисник.

Групна селекција. Според еволуциски ориентираните теоретичари, неопходноста на кооперативната социјална егзистенција ја потврдуваат повеќе сознанија засновани на фосилните остатоци, опсервациите на цицачите и етнографските описи на примитивните групи. Многу веројатно е дека, на пример,

раните човечки суштества не живееле сами, туку во мали номадски, ловечки и собирачки групи. Таквите групи, секако, биле во можност да создаваат поголемо потомство отколку оние поединци кои живееле надвор од групите. Очигледната вредност на кооперативниот социјален живот за опстанокот наведува на претпоставката дека природната селекција веројатно фаворизира карактеристики што се од полза за групата или видот како целина.

Во прилог на таквата претпоставка говорат и одредени емпириски сознанија за однесувањето на единките кај некои видови животни кога на групата ѝ се заканува некаква опасност. На пример, се случува единките да даваат предупредувачки сигнали за да се заштити целата група, иако самите се изложуваат на опасност. Кај други видови, пак, се случува единките дури и да го редуцираат сопственото размножување кога постои опасност со зголемувањето на популацијата да се загрози целата група. Баквото однесување имплицира, дека себепржествувањето навистина ги зголемува шансите за опстанок на другите членови на групата, а тоа значи дека помалку алтруистичките групи, поради помалата фреквентност на алтруистичко однесување, би имале и помали шанси за опстанок.

Иако ова објаснување на интуитивно ниво изгледа сосема логично, сепак, многумина автори изразуваат сомневање во неговата веродостојност. Имено, се тврди дека селекцијата на групно ниво е премногу проблематична за да може да се смета за значајна во еволуцијата на алтруизмот. На пример, Вилијамс (Williams, 1966; според Hoffman, 1981) истакнува дека групната селекција е невозможна, бидејќи единката е таа која е единица на репродукцијата и следствено природната селекција мора да ги фаворизира цртите што ја максимизираат индивидуалната способност за создавање потомство. Групите можеби опстануваат поради постапките на алтруистите, но нивниот репродуктивен потенцијал е релативно низок.

Алтруистите веројатно трошат повеќе енергија од другите и не живеат доволно долго за да ги пренесат своите гени на потомството, а тоа значи дека природната селекција, сепак, не работи во прилог на алтруизмот. Проблематичноста на идејата за групната селекција ја истакнуваат и други автори (на пр. Wilson, 1975; Krebs & Miller, 1985), така што повеќето социобиолози своето

внимание го фокусираат на другите два механизма за кои претпоставуваат дека се одговорни за појавата и опстанувањето на алтруизмот.

Роднинска селекција. Роднинската селекција претставува клучен концепт за социобиолошкиот пристап бидејќи, дава можност за штедливо објаснување на себежртвувањето, кое истовремено е конзистентно со традиционалното еволуциско гледиште, во смисла дека секој организам настојува што е можно повеќе да го обезбеди својот опстанок. Идејата за значајноста на роднинската селекција се врзува за согледувањата на Хамилтон (Hamilton, 1964) дека еволуцијата на карактеристиките на единката не е поттикнута од индивидуалната репродуктивна способност, туку од инклузивната репродуктивна способност, која се определува како сума на индивидуалната репродуктивна способност и репродуктивната способност на блиските биолошки роднини.

Според ова гледиште, основна единица на анализата на селекцијата не е единката, туку гените. Гените се тие што опстануваат и се пренесуваат. Одреден број исти гени постојат не само кај потомството, туку и кај блиските роднини (браќа, сестри, внуци). Со алтруистичките постапки единката го обезбедува опстанокот на заедничките гени, кои потоа може да бидат пренесени на потомците. Колку е поголем процентот на заедничките гени толку ќе бидат поистакнати и алтруистичките постапки. Затоа и не изненадува појавата на родителското себежртвување во случај на сериозна загрозеност на своите потомци. Како прилично илустративен пример за родителско себежртвување може да послужи однесувањето на женките (мајките) кај некои птици кога тие се обидуваат да ги заштитат своите млади од грабливците. Имено, кога мајката ќе забележи дека се појавил грабливец, таа почнува да се однесува како да ѝ е скршено крилото, се сопнува и мавта и се движи подалеку од гнездото за да го одвлече вниманието на грабливецот од младите. Откако грабливецот ќе биде одведен на безбедна далечина од гнездото, таа се обидува да одлети. Во многу случаи таа успева да му побегне на грабливецот и да ги спаси своите млади, но некогаш

тоа не ѝ успева и станува негова жртва. Во литературата се наведуваат и други примери на себежртвување кај други животни, кои можат, исто така, да се објаснат со механизмот на роднинската селекција.

Покрај тоа, се посочуваат и одреден број емпириски сознанија за човековото алтруистичко однесување, кои посредно упатуваат на неговата генетичка заснованост. На пример, во една прегледна статија на Сегал за блискоста, кооперативноста и алтруизмот кај близнаците, се наведуваат податоци според кои монозиготните близнаци во споредба со двозиготните близнаци манифестираат значајно повисок степен на меѓусебна соработка кога работат на одредена задача и вложуваат повеќе напор кога работат во прилог на својот близнак. За монозиготните близнаци, исто така, е карактеристично што одржуваат повисок степен на физичка блискост и искажуваат поголема меѓусебна чувствителност (Segal, 1988; според Rushton, 1989). Во други две статии се соопштуваат, пак, сознанија од друг вид. Со анализа на повеќе антрополошки податоци за однесувањето на роднините е утврдено дека: а) на роднините им се дава повеќе реципрочна помош отколку на нероднините; б) на роднините им се помага повеќе отколку на нероднините, колку што се поблиски роднините толку и помошта е поголема; в) за пријателствата повеќе е карактеристична реципрочноста; и г) роднините најчесто даваат поголеми подароци и подолготрајни заеми. Покрај тоа, врз основа на интервјуа со 300 жени за помошта што им била дадена во минатото, откриено е дека меѓу крвно поврзаните роднини се највообичаени размените во смисла на давање и примање финансиска помош, емоционална поддршка и слично.

Од податоците добиени со овие интервјуа, исто така, произлегува дека колку што е позначајна помошта толку е и поголема веројатноста дека помошта ќе дојде од страна на роднините (Essock-Vitale & McGuire, 1980, 1985; според Piliavin & Charng, 1990). Во овој контекст би требало да се спомнат и наодите добиени во две други истражувања за подготвеноста на луѓето за дарување бубрег на роднини и на нероднини и за степенот на роднинската поврзаност меѓу лицата кои даруваат и лицата на кои им се дарува бубрег (Borgida, Cormner & Manteufel, 1992; Simmons, Marine & Simmons,

1977; според Schroeder и сор. 1995). Во истражувањето на Боргида и соработниците е утврдено дека подготвеноста за дарување бубрег е далеку поголема во случаите кога станува збор за роднини отколку за лица кои не се во никаква роднинска врска со дарителите, т.е. 73% наспроти 27%.

Со истражувањето, пак, на Симонс и соработниците за степенот на роднинската поврзаност меѓу лицата кои даруваат и лицата на кои им се дарува бубрег, откриено е дека 86% од родителите, 76% од децата и 47% од браќата и сестрите на лицето на кое требало да му се пресади бубрег се согласиле да го подарат својот бубрег. Високиот процент на родители кои биле подготвени да им помогнат на своите деца очигледно може да претставува значаен аргумент во прилог на роднинската селекција. Но, од друга страна, се поставува прашање како врз основа на роднинската селекција да се објасни разликата во подготвеноста за дарување кај децата и кај браќата и сестрите. Оваа разлика упатува на можноста дарувањето да биде објаснето со поинакви механизми од генетичките. Покрај можноста за алтернативни интерпретации на алтруистичките постапки во семејните рамки, идејата за роднинската селекција се соочува и со друг вид ограничување. Имено, малку е веројатно дека роднинската селекција може да послужи како валидна основа за објаснување на многуте алтруистички постапки што се вршат меѓу членовите на пошироките и неповрзаните групи. Се разбира, таквата лимитираност ја согледуваат и самите социобиолози и за објаснување на појавата на алтруистичките постапки меѓу единките кои не се во роднински врски го сугерираат третиот еволуциски механизам, механизмот на реципрочниот алтруизам.

Реципрочен алтруизам. Терминот реципрочен алтруизам првпат се појавува во статијата на Роберт Триверс со наслов *“Еволуцијата на реципрочниот алтруизам”* (Trivers, 1971). Во оваа статија Триверс изложува математички модел на спасување на другите за да покаже како може природната селекција да го фаворизира алтруизмот дури и кај оние единки кои не се во роднински врски. Според овој модел, кога некој се соочува со друго лице кое е во опасност (на пример лице кое се дави), за него, генетички посматрано, најдобро е да му помогне на лицето ако

трошоците или цената на помагањето е ниска и ако чинот на помагањето ја зголемува веројатноста дека и нему некогаш во иднина ќе му биде помогнато. Ако, на пример, целата популација порано или подоцна е изложена на иста опасност, тогаш двајца кои се обидуваат да си помогнат еден на друг ќе бидат поспособни да опстанат отколку оние двајца кои самостојно се соочуваат со опасноста. Токму затоа се смета дека природната селекција ја фаворизира тенденцијата за помагање на другите. Со други зборови, според Триверс, реципрочниот алтруизам функционира затоа што со кооперативното однесување може да се зголеми репродуктивната успешност (т.е. веројатноста за опстанок) на соработливите единки.

Постојат многубројни примери за реципрочно помагање кај многу видови животни. Како пример за важноста на соработката меѓу единките кои едновремено имаат заемни добивки може да се посочи однесувањето на кралските пингвини од Антарктикот, кога за да ја одржат потребната топлина се прилепуваат еден до друг. Со таквото прилепување секој пингвин има полза, бидејќи помал дел од неговото тело е изложен на околниот студ. Друг уште покарактеристичен пример претставува однесувањето на бабуните-мажјаци кои немаат свој сексуален партнер. Овие мажјаци понекогаш заеднички дејствуваат со цел некој од нив да ја “освои” женката која е веќе во друштво со својот партнер.

Поточно, еден од мажјаците го напаѓа партнерот на женката и додека води борба со него, до женката се прикрадува друг мажјак кој се пари со неа. Истражувањата покажуваат дека постои голема веројатност на мажјаците кои помагаат на ваков начин да им биде истото тоа возвратено во иднина (Хинде, 1982, според Дуркин, 1995). Со реципрочниот алтруизам, исто така, може да се објаснат и многу примери на помагање меѓу луѓето кои ја вклучуваат возвратноста. За овој вид алтруизам, всушност, може да се говори како за генетичка верзија на златното правило *прави им добро на другите со мисла дека и тие кога ќе имаат можности, ќе ти возвратат со добро*.

Триверс смета дека постојат повеќе услови што ја фаворизираат еволуцијата на реципрочниот алтруизам кај луѓето: а) долгиот животен век; б) ниската дисперзна стапка; в)

меѓусебната зависност; г) долгата родителска грижа; и д) отсуството на ригидна хиерархиска доминација. Покрај тоа, тој сугерира дека со текот на времето кај луѓето се развиле и одредени емоции за поткрепа на системите на реципрочниот алтруизам. Формирањето на алтруистичките партнерства, на пример, е посредувано од интерперсоналната привлечност и пријателството; чувството на праведност го “надгледува” балансот меѓу давањето и земањето; сожалувањето е насочено кон оние на кои им е потребна помош; вината ги поттикнува лицата кои мамат да ги платат своите долгови, итн. (Trivers, 1983; според Krebs & Miller, 1985).

Нема сомнение дека реципрочното помагање е прилично раширено меѓу луѓето кои живеат во различни културни средини, но прашање е колку е тоа навистина генетички предиспонирано. Покрај тоа, Шредер и соработниците забележуваат дека критичен проблем за еволуцијата на реципрочниот алтруизам е и тешкотијата да се установи како можел да се појави и зачува новиот ген за него. Ако, на пример, генот го поседуваат мал број луѓе, оние кои не ќе имаат можност да сретнат други со ист ген ќе им направат добро на луѓето кои потоа никогаш нема да им возвратат.

На крајот од овој приказ на основните еволуциските механизми, неопходно е да се предочи дека иако социобиолошките поставки, општо земено, се конзистентни со некои емпириски сознанија за појавата и обликувањето на помагањето кај луѓето, сепак, тие често се изложени на сериозни критики поради неможноста за објаснување на индивидуалните разлики и занемарувањето на влијанието на низа развојни и социјално-психолошки фактори. Покрај тоа, потребна е и голема претпазливост во примената на еволуциските принципи при објаснувањето на однесувањето на луѓето.

Претпазливоста, според Лазароски (1997), се должи на постоењето на неколку евидентни проблеми. Прво, повеќето социобиолошки аргументи прилично тешко можат да се подложат на проверка. Второ, сè уште е проблематична валидноста на претпоставката дека луѓето се однесуваат исто како и животните во смисла дека настојуваат да ја максимизираат својата плодност. Трето, проблем е како да се идентификуваат ефектите на

генетичките предиспозиции кога однесувањето на луѓето е продукт и на нивните социјализациски искуства и на непосредните средински влијанија. Дури и во случај гените да играат одредена улога во детерминирањето на човековото просоцијално однесување, нивното влијание, по сè изгледа, е далеку помало од влијанието на срединските фактори. Тоа на одреден начин го признава и Едвард Вилсон, авторот на една од највлијателните книги во оваа област “*Социобиологија: нова синџеза*” (Wilson, 1975), со тврдењето дека човековите гени “го имаат подарено поголемиот дел од својата сувереност”, така што веројатно само десет проценти од човековото социјално однесување би мо’ело да биде генетички засновано.

ЛИТЕРАТУРА

- Dokins, R. (1976). *Sebièni gen*. Beograd: Kultura.
- Durkin, K. (1995). *Developmental Social Psychology: From infancy to old age*. Blackwell Publishers Inc.
- Hamilton, W.D. (1964). The genetic evolution of social behavior. *Journal of Theoretical Biology*, 7, 1-52.
- Hoffman, M.L. (1981). Is altruism part of human nature? *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 121-137.
- Krebs, D.L. and Miller, D.T. (1985). Altruism and aggression. Vo: G Lindzey and E. Aronson (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (3rd ed.) Vol. 2, 1-71. New York: Random House.
- Лазароски, Ј. (1997). *Алїруистїичко и агресивно однесување*. Скопје и Мелбурн: Матица македонска.
- Piliavin, J.A., and Charng, H.W. (1990). Altruism: A review of recent theory and research. *Annual Review of Sociology*, 16, 27-65.
- Rushton, J.P. (1989). Genetic similarity, human altruism, and group selection. *Bihevioral and Brain Sciences*, 12, 503-559.
- Schroeder, D.A., Penner, L.A., Dovidio, J.F., and Piliavin, J.A. (1995). *The Psychology of helping and altruism: Problems and puzzles*. McGraw-Hill, Inc.
- Trivers, R.L. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology*, 46, 35-57.
- Wilson, E.O. (1975). *Sociobiology: The new synthesis*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

